

su doc. dr. sc. Tijana Trako Poljak (predstojnica Katedre za socijalnu ekologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) i doc. dr. sc. Tomislav Galović (predstojnik Katedre za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu). Lekturu hrvatskoga teksta izvršila je Aleksandra Vagner, a engleskog prijevoda Martin Mayhew. Tiskana je u Zagrebu, u tiskari Offset tisak NP GTO. Izdavanje monografije *Zastave Izraela / The Flags of Israel* ostvareno je sredstvima Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske. Autor je rad posvetio uspomeni na prabaku i pradjeda, Idu r. Fürst i Julija Cegledija.

Zaključno možemo konstatirati da je temeljito poznavanje tematike, arhivskih vrela i literature autora dr. sc. Željka Heimera, potom precizan izričaj, faktografski utemeljen i opskrbljen potrebnom znanstvenom aparaturom – nadograđen suradnjom s veksilološkim udrugama i pojedincima u Izraelu – iznjedrio vrlo korisnu publikaciju ne samo za humanističke već i za društvene znanosti. Izvrsni, pak, slikovni i drugi prilozi vrlo skladno prate tekst na hrvatskom i engleskom jeziku. Monografija je iznimno vrijedan prinos kako izraelskoj tako i hrvatskoj veksilologiji kao pomoćnoj povijesnoj znanosti, ali podjednako sociologiji i politologiji, te ujedno pozicionira mlado hrvatsko zastavoslovlje u svjetske trendove.

Tomislav Galović

Prinos istraživanju genocida nad Romima tijekom Drugoga svjetskog rata

Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma and Sinti
[izložba], Wiener Holocaust Library, London,
30. listopada 2019. – 11. ožujka 2020.

Povijest Roma je i dalje nedovoljno istraženo područje u europskim historiografijama, uključujući i hrvatsku. No, pomak u znanstvenim istraživanjima vidljiv je u kontekstu objavljivanja sintetičnih djela. Ovdje se posebno ističu izdanja Davida Cressya, Becky Taylor, Yarona Matrasa, Brigid O’Keeffe i dr. Posebno se istražuje razdoblje genocidnog stradanja Roma za vrijeme Drugog svjetskog rata. O razvoju znanstvenih istraživanja na tom području najviše govori objavljena bibliografija Iلسena Abouta i Anne Abakunove, naslovljena *The Genocide and Persecution of Roma and Sinti. Bibliography and Historiographical Review*, koju je 2016. izdao *The International Holocaust Remembrance Alliance* (IHRA, Međunarodni savez za sjećanje na holokaust). Autori su popisali više od 1400 bibliografskih jedinica izdanih u razdoblju od 1946. do 2015.

Takav pomak u znanstvenim istraživanjima vezanima uz genocid nad Romima vidljiv je i na muzeološkom području. Među brojnim izložbama održanima izvan Hrvatske treba istaknuti onu iz 1997. koju je postavio *Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher*

Sinti und Roma u Heidelbergu. Posvećena je stradanju Roma u Njemačkoj i Europi za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tu je izložbu otvorio tadašnji njemački predsjednik Roman Herzog koji je pritom osudio nacistički progon Roma na temelju rasnih razloga. U Spomen-području i muzeju Auschwitz-Birkenau otvoren je 2001. stalni muzejski postav o stradanju Roma u tom logoru. *Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma* u Heidelbergu je, u suradnji sa Spomen-područjem i muzejom Auschwitz-Birkenau, Organizacijom Roma u Poljskoj te romskim organizacijama iz šest europskih zemalja, sudjelovao u osmišljavanju tog postava. Iste je godine na mjestu bivšeg nacističkog logora Sachsenhausen (u blizini njemačkoga grada Oranienburga) otvoreno Spomen-područje Sachsenhausen, unutar kojeg je uređen stalni postav izložbe *The National Socialist Genocide of the Sinti and Roma*. Stalna misija Mađarske pri Ujedinjenim narodima organizirala je početkom 2009. izložbu u Ujedinjenim narodima naslovljenu *Roads to Death. The Pharrajimos in Hungary (Putovima smrti. Pharrajimos u Mađarskoj)*. Od 2012. je nizozemska nevladina organizacija *National Committee for 4 and 5 May*, uz potporu IHRA-e, *Stiftung „Erinnerung, Verantwortung und Zukunft“* (EVZ) i *Anne Frank Foundation*, pokrenula digitalnu i virtualnu izložbu *The forgotten genocide (Zaboravljeni genocid)*, unutar koje se prikazuje stradanje romske djece u Drugome svjetskom ratu. U kolovozu 2016. muzeji iz Brna, Hanušovce i Topľou postavili su u Slovačkom parlamentu izložbu o stradanju Roma naslovljenu *Porrajimos – Roma Holocaust*. Trenutno se u Mađarskoj promišlja o mogućnosti da se u Komáromu postavi stalna izložba o genocidu nad Romima u Mađarskoj. Autor je izložbe Veijo Baltzar, jedan od najpoznatijih romskih književnika u svijetu i predsjednik udruge DROM.

Istodobno, u Hrvatskoj je dosad organizirano tek nekoliko (manjih) izložbi o stradanju Roma u Drugome svjetskom ratu. Ivan Rumbak je 2015. u prostorijama zagrebačke Židovske vjerske zajednice „Bet Israel“ postavio fotografsku izložbu *Romi u Holokaustu* koja se uglavnom odnosila na stradanje Roma u europskim zemljama za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ivo Pejaković je zatim, u kolovozu 2016, u Spomen-području Jasenovac postavio izložbu *Romi u koncentracijskom logoru Jasenovac*, i to u povodu Međunarodnog dana sjećanja na romske žrtve ubijene u Drugome svjetskom ratu. U lipnju 2017. otvorena je međunarodna putujuća izložba *Miranda – holokaust Roma*, unutar koje se posebno ističe pitanje potrebe podučavanje o „holokaustu Roma“ kao dijelu povijesti Europe. Danijel Vojak je zajedno sa skupinom stručnjaka – Ivom Pejakovićem, Goranom Lapatom i Nevenom Kovačevim – 2018. postavio mobilnu izložbu *Romi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* u pet osnovnih škola u Republici Hrvatskoj, kao dio projekta „Stradanje Roma u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu: dokumenti, sjećanja, obrazovanje“.

Prije same analize izložbe koja je postavljena u *Wiener Holocaust Library*, ukratko je potrebno osvrnuti se na nekoliko ključnih podataka iz povijesti i sadašnjeg djelovanja te institucije u Londonu. Osnivač je knjižnice dr. Alfred Wiener, Židov koji je nakon povratka iz Prvoga svjetskog rata radio u *Central Association of German Citizens of Jewish Faith*, gdje je u posebnom arhivu prikupljao podatke o sve izraženijem antisemitizmu među pripadnicima Nationalsocijalističke stranke. On se 1933. zajedno sa svojom obitelji odselio u Amsterdam, gdje je osnovao *Jewish Central Information Office* i nastavio s prikupljanjem dokumenata o nacističkom antisemitskom djelovanju. Alfred Wiener je 1939. svoj arhiv premjestio u London i za vrijeme Drugoga svjetskog rata surađivao s britanskom Vladom. Dokumentacija iz arhiva nakon rata koristila se tijekom Nürnberških suđenja, a pritom su se prikupljala svjedočanstva preživjelih. Danas je arhiv te Knjižnice jedna od

najznačajnijih institucija koje se bave proučavanjem holokausta i nacizma te sadrži više od milijun stavaka, uključujući objavljena i neobjavljena djela, periodiku, fotografije te svjedočanstva preživjelih.

Krajem listopada prošle godine otvorena je izložba *Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma and Sinti (Zaboravljene žrtve: nacistički genocid nad Romima i Sintima)* u *Wiener Holocaust Library* u Londonu. Građa koja se koristila prilikom izrade izložbe većinom potječe iz arhiva same Knjižnice. O izložbi pisala je Paula Bobanović u članku „Morao im je svirati na violini dok su mu masakrirali obitelj“, koji je objavljen 2. prosinca 2019. na internetskom portalu *express.24sata.hr*.¹ Autorica je izložbe Barbara Warnock, viša kustosica i voditeljica Odjela za obrazovanje u *Wiener Holocaust Library*. Izložba je podijeljena na nekoliko panoa sa sljedećim naslovima: „Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma and Sinti“ („Zaboravljene žrtve: nacistički genocid nad Romima i Sintima“), „Nazi persecution of Roma and Sinti 1933-1939“ („Nacistički progon Roma i Sinta 1933-1939“), „Nazi persecution of Roma and Sinti: Central and Western Europe“ („Nacistički progon Roma i Sinta: Središnja i Zapadna Europa“), „The Genocide against Roma in Eastern and Southern Europe 1941-1944“ („Genocid nad Romima u Istočnoj i Južnoj Europi 1941. – 1944.“) i „Post-War Struggle for Recognition, Compensation and Justice“ („Poslijeratna borba za priznanje, odštetu i pravdu“).

Na početnom izložbenom panou naslovljenom „Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma and Sinti“ („Zaboravljene žrtve: nacistički genocid nad Romima i Sintima“) nastoji se općenito objasniti stradanje Roma i Sinta u Europi u okviru „zaboravljenog Holokausta“ u kojem je ubijeno njih 500 000. Također, u tom se kontekstu navodi kako se sami Romi koriste različitim pojmovima za opisivanje genocida nad njima, poput *Porajmos*, *Pharrajimos* i *Samudaripen*. Zatim se navodi da su se unutar Knjižnice od 1950-ih prikupljali dokumenti o nacističkom progonu Roma i Sinta, i to u okviru projekta koji su vodili Donald Kenrick i Grattan Puxon. Taj dio izložbenog panoa popraćen je kraćim tekstovima o povijesti doseljavanja Roma u Europu, njihovoj vjeri i jeziku te o njihovu prostornom razmještaju u Europi u prvoj polovini 20. stoljeća.

Sljedeći pano naslovljen je „Nazi persecution of Roma and Sinti 1933-1939“ („Nacistički progon Roma i Sinta 1933-1939“). Objašnjava progon Roma i Sinta, a započinje 1933. dolaskom nacista na vlast u Njemačkoj. Zanimljiva je tvrdnja na početku teksta, gdje se navodi kako Romi nacističkoj vlasti nisu bili značajni kao Židovi u rasnom kontekstu, no smatralo ih se opasnošću za arijevsku čistoću njemačke rase. Nacističke vlasti Rome su ponajviše progonile zbog njihova asocijalnog ponašanja i skitništva te su se prema njima primjenjivale mjere poput sterilizacije i internacije u logore. Kako bi se bolje razumjeli razmjeri nacističkog progona Roma, na izložbenom panou prikazani su izvaci iz svjedočanstava i biografija preživjelih Sinta i Roma (primjerice, Sinta Hansa Brauna koji je preživio logor Auschwitz-Birkenau, a bio je oslobođen iz koncentracijskog logora Flossenbug; biografije preživjelog Kurta Ansina koji je preživio logor Buchenwald), fotografije logora u kojem su bili internirani Romi i Sinti (primjerice, logor Marzana u okolici Berlina), preslike nacističkih dokumenata (primjerice, odredbi o progonu Roma i Sinta) te tekstovi o ključnim nacističkim podjedincima odgovornima za progon Roma

¹ Članak je dostupan na: <https://express.24sata.hr/life/morao-im-je-svirati-na-violini-dok-su-mu-masakrirali-obiljelj-23664> (posjet 25. 2. 2020).

i Sinta (primjerice, Robert Ritter, ključan nacistički znanstvenik u određivanju rasne klasifikacije Roma i Sinta).

Na panou „Nazi persecution of Roma and Sinti: Central and Western Europe“ („Nacistički progon Roma i Sinta: središnja i Zapadna Europa“) prikazana je nacistička politika progona tih manjinskih skupina u zapadnoeuropskim i srednjoeuropskim zemljama. Posebno je objašnjeno ubijanje tisuća Roma i Sinta koji su iz Njemačke i Austrije deportirani u poljska geta, a početkom 1942. u koncentracijske logore Treblinka i Chełmno. Zatim su krajem iste godine uslijedile nove deportacije Roma u Auschwitz-Birkenau, gdje je bio postavljen poseban logor za Rome i Sinte (*Zigeunerlager* /ciganski logor/). U tom je logoru ubijeno njih oko 21 000. Taj proces stradanja upotpunjen je svjedočanstvima preživjelih Roma i Sinta, poput Lászla Stoike i Vinzenza Rosa.

Sljedeći pano pod naslovom „The Genocide against Roma in Eastern and Southern Europe 1941-1944“ („Genocid nad Romima u Istočnoj i Južnoj Europi 1941. – 1944.“) posebno opisuje nacističke masovne zločine u tadašnjem Sovjetskom savezu i baltičkim zemljama koje su provodile mobilne jedinice SS-a (*Einsatzgruppen*). Prikazan je i progon Roma u zemljama nacističkih saveznica poput Rumunjske, Hrvatske i Mađarske. Za Hrvatsku se u posebnom tekstu navodi kako su profašističke ustaške vlasti nemilosrdno progonile Rome, i to posebno u jasenovačkom koncentracijskom logoru. Navodi se da je ondje bilo ubijeno između 10 000 i 20 000 Roma. Iako Srbija nije spomenuta u glavnom tekstu, navodi se kako su Romi ondje stradali u nacističkim odmazdama zbog njihovih ubijenih vojnika ili kako je dio njih stradao u logorima (plinskim komorama).

Na posljednjem panou naslovljenom „Post-War Struggle for Recognition, Compensation and Justice“ („Poslijeratna borba za priznanje, odštetu i pravdu“) opisani su problemi s kojima su se suočile romske i sintske organizacije u traženju da europske države priznaju njihovo stradanje u Drugome svjetskom ratu. U tom kontekstu posebno se istaknula Njemačka, čije su vlasti nakon rata odbijale priznati da su nacističke vlast progonile Rome i Sinte na temelju rasnih razloga. Priznanje se dogodilo tek 1982. Francuske su vlasti isto priznale tek 2016. dok stradanje Roma u zemljama Istočne Europe nije bilo priznato. Ta borba za priznavanje stradanja Roma i Sinta povezana je s pitanjem njihove i dalje prisutne marginalizacije u Europi. Unutar tog dijela posebno se istaknuo slučaj Romkinje Margarete Kraus iz Češke, deportirane u logor Auschwitz, u kojemu su je mučili podvrgnuvši je medicinskim pokusima. Kasnije je prebačena u logor Ravensbruck te je preživjela rat. U posebnim kraćim tekstovima objašnjava se kako stradanje Roma u Sovjetskom savezu i Istočnoj Europi nije bilo priznato jer ih se smatralo „žrtvama fašističkog terora“. Zanimljivo je da je u tom dijelu postava istaknuto pitanje nekažnjavanja nacističkih pojedinaca koji su sudjelovali u progonu Roma i Sinta, poput već spomenutog Roberta Rittera (nakon rata radio je kao pedijatar u Frankfurtu) ili Augusta Dargewicza iz Litve (smatrao se odgovornim i za sterilizaciju Roma).

Izložba je popraćena knjigama u kojima se opisuje stradanje Roma i Sinta u Europi za vrijeme Drugoga svjetskog rata ili posebnim izvješćima (primjerice, Posebno izvješće Donalda Kenricka i Grattana Puxona o progonu Roma pod pacistima iz 1968).

Izložba *Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma and Sinti*, koja se od listopada 2019. do ožujka 2020. održavala u *Wiener Holocaust Library* u Londonu, primjer je kako pojedine znanstvene institucije moraju djelovati unutar šire zajednice, otvarajući teme općeg interesa. Takva je tema genocid nad Romima koji se dogodio prije nešto manje od 90 godina (ako kao početnu točku za progon Roma smatramo dolazak nacista na vlast u Njemačkoj). U tom dugom razdoblju navedena je tematika marginalizirana, što se tek

vidljivo mijenja od 1970-ih i 1980-ih u nekim europskim zemljama, poput Njemačke. Iako je sâm postav izložbe poprilično skroman u prostornom i sadržajnom smislu, ona unatoč tome uspješno pokriva glavne aspekte tog stradanja. Zbog toga je vrijedan prinos u razumijevanju genocida nad Romima u Europi.

Danijel Vojak

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

52

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2020.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 52, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher
Miljenko Šimpraga

Glavna urednica / Editor-in-Chief
Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor
Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board
Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*
Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*